

A francia nyelvészet Herman József munkásságában

Sőrés Anna

Université Lumière Lyon2, Laboratoire DDL

József Herman is widely known as a Romanist, more precisely as a Latinist, a specialist of Late Latin. But he started his scientific career in the field of French linguistics. First, the paper presents his early activities promoting research on French and Hungarian contrastive linguistics. Later, he published several university textbooks on French phonetics and phonology. I also discuss his two books *On the history of French*: one of them for a wide reading public in Hungarian, and the other for university students. Finally, I recall some personal memories from the period when Herman was my thesis advisor in the 1980s, something I remember with deep gratitude.

Keywords: contrastive linguistics, French phonetics and phonology, history of the French language

Kulcsszavak: kontrasztív nyelvészet, francia fonetika és fonológia, francia nyelvtörténet

1. Bevezetés

Herman Józsefet a szakmai körökben főként romanistának, pontosabban latinistának ismerik, többek között a késői latin nyelv szakértőjének. Azonban pályafutását latin–francia szakon végzettként a francia nyelv területén kezdte. A továbbiakban először a francia–magyar kontrasztív nyelvészeti kutatásokat előmozdító és támogató tevékenységéről lesz szó. A második terület a tankönyvírás és az azt megelőző kutatások, ezen belül a fonetika és fonológia, valamint a francia nyelv története. Végül pedig felelevenítem néhány személyes emlékemet, mivel Herman József volt a témavezetőm az 1980-as évek második felében; örömmel és büszkeséggel tölt el, hogy aspiránsa lehettem.

2. Francia–magyar kontrasztív nyelvészet

A magyar nyelvészek az 1970-es évek elejétől, tehát viszonylag hamar¹ fordultak a kontrasztív megközelítés felé. Az egyik legkorábbi kiadvány ezen a területen az

¹ A kontrasztív nyelvészeti kutatások kiindulópontja Lado (1957).

Études contrastives sur le français et le hongrois című tanulmánykötet, amely 1974-ben a Debreceni Egyetemen jelent meg Herman József szerkesztésében. A kötet szerzői a továbbiakban is aktívan részt vettek a magyar–francia kontrasztív nyelvészeti kutatásokban, amelyek a hetvenes évek második felétől az ELTE Francia Tanszékén rendszeres összejövetelek során és az általában két-évente rendezett kollokviumok keretében fejlődtek tovább. Herman professzor nem vett részt aktívan ezekben a kutatásokban, de gyakran jelen volt a találkozón. Néhányan már harmad-negyedéves hallgatóként bekapcsolódhattunk a kutatásokba.

1982-ben Pécsen került sor a negyedik *Francia–magyar kontrasztív nyelvészeti kollokviumra* (Kassai – Kassai 1985). Négy nap alatt legalább 20 előadás hangzott el a téma legismertebb kutatói részéről (a névsor igen hosszú: Szépe György, Fónagy Iván, Jean Perrot, Kassai György, Nyéki Lajos, Szabics Imre, Kiss Sándor, Csécsy Magda és még nagyon sokan). Ezen a kollokviumon a kontrasztív nyelvészet számos elméleti és gyakorlati területéről hangzottak el előadások. Az előadássorozat első részében ugyanakkor felmerült egy téma, pontosabban új kutatási terület, ami csak érintőlegesen kapcsolódott a kontrasztivitáshoz, de nagyon foglalkoztatta Herman Józsefet, ez pedig a nyelvi norma, ill. normák kérdése. Később a Nyelvtudományi Intézetben Herman József vezetésével műhelyek és szemináriumok is foglalkoztak ezzel a témával, majd ezután a nyelvi változások témakörével is; új publikációkat, olvasmányokat javasolt, amelyeket a résztvevők (köztük jómagam is) ismertettek és elemeztek. Több publikáció is született ezeken a területeken.

3. Tankönyvek

3.1. Fonetika és fonológia

A kontrasztív megközelítést Herman József nemcsak tudományszervezőként támogetta, hanem saját kutatásaiban is alkalmazta, méghozzá úgy is mondhatnánk, úttörő módon, a *Phonétique et phonologie du français contemporain* (1984) című egyetemi tankönyvben. A francia fonetika ugyanis először egyetemi jegyzetként jelent meg 1966-ban *Précis de phonétique française* címmel. Jó két évtized múlva szükségessé vált egy új kiadás. A két évtized alatt olyan sokat fejlődött a francia fonetika és fonológia, hogy 1984-ben újjászületett az eredeti jegyzet, tehát a francia fonetika kibővült a fonológiával is. Az új eredmények bemutatása szélesebb elméleti és módszertani tárgyalást igényelt, így az új könyv sokkal nagyobb terjedelmű volt.

A bevezetőben a szerző elmagyarázza az újítás lényegét. A közelmúlt technikai fejlődése lehetővé teszi két nyelv hangjainak összehasonlítását, és ennek óriási jelentősége van a didaktikában. Tehát itt találkozhatunk a kontrasztív nyelvészet

gyakorlati alkalmazásával, hiszen a francia–magyar kontrasztív fonetika a pedagógiai alkalmazást is segíti. A francia fonetikának persze könyvtárnyi irodalma van, a FLE (francia mint idegen nyelv) tanításában általában is, de a magyar tanulók és hallgatók számára különösen fontos volt ez az új elem, a kontrasztív megközelítés és az ezt segítő képi illusztráció. Ez azt jelenti, hogy ebben a tankönyvben az artikulációs mozgásokat nemcsak ábrák, hanem fényképek és palato-/labio-/linguogrammok segítségével ismerhetik meg a magyartól eltérő hangokat. Egy recenzió szerint ez a könyv azóta is alapmű: „forrás és kitűnően használható tankönyv” (Pálffy 1986).

Ehhez a területhez tartozik még egy publikáció (Herman 1976), amely arról tanúskodik, hogy a fonológiával a két kiadás között is foglalkozott.

3.2 A francia nyelv története

A következő rendkívül gazdag terület a francia nyelv története. Itt két könyvről van szó. Az első 1966-ban jelent meg a Gondolat Kiadónál a nyelvek történetét bemutató sorozat kezdő köteteként. A recenzor (Fogarasi 1967) szerint egy tudományterület népszerűsítéséről van szó, a könyv „tudományos igényvel megalapozott mű”, amely egy konkrét nyelv elemzéséből kiindulva általános nyelvészeti és társadalomtudományi ismereteinket tudja gazdagítani.

Az ismertetés szerzője feltesz egy fontos kérdést. Helyes volt-e egy kötetben tárgyalni a francia és az egész újlatin nyelvcsalád történetét? Válaszol is a kérdésre, mondván, ezzel a szerző megbontja a könyv egységét, ugyanakkor segítheti a további kötetek szerzőit.²

Mivel itt egy adott témában kiadott két könyvről van szó, nem recenzió formájában mutatom be őket. Úgy gondoltam, érdekesebb, ha összehasonlítva tárgyalom a két művet, mégpedig a megcélzott olvasóközönséget alapul véve: egyrészt az 1966-ban magyarul megjelent, nyelvészeti ismeretekkel nem rendelkező nagyközönséghez szóló ismeretterjesztő munkát, másrészt az 1967-ben megjelent, francia nyelvű, francia szakos hallgatóknak szánt egyetemi tankönyvet. Ezáltal elkerülhetőek a közhelyek például arról, milyen tudományos alapossággal, milyen precíz, de élvezhető stílusban íródott mindkettő – Herman József írásainak ezeket a tulajdonságait olvasói jól ismerik. Inkább azt vizsgálom, hogy egy adott tematikát hogyan tárgyal két különböző műfajban, egyrészt az érdeklődő nagyközönség igényeinek megfelelően magyarul, másrészt az alapismeretekkel feltételezhetően rendelkező francia szakos hallgatók részére franciául.

² Megjegyzem, hogy bár a szemlélő utalt egy tervezett könyvsorozatra, nem találtam további nyelvek történetéről szóló könyveket az 1960-as évekből. Jóval későbbi Hutterer Miklós *A germán nyelvek* (1986) c. műve. Elgondolkodtató, volna-e igény ma ilyen könyvekre.

A legszembeütőbb különbség az, hogy az ismeretterjesztő kötet nagy terjedelmet, mintegy 100 oldalt szentel az egész újlatin nyelvcsalád bemutatásának és a vulgáris latinak. *A latin nyelvből világnyelv, A latin nyelv új nyelvekre bomlása és Az újlatin nyelvek áttekintése* c. fejezetek nem szerepelnek a francia nyelvű tankönyvben.

Mindkét változatban megtalálhatjuk a francia nyelv előtörténete, a vulgáris latin, az ófrancia kor és a középfancia kor tárgyalását, mindkét korszakra nézve a fonetika, morfológia, szintaxis és lexikológia fejezeteket. Természetesen a tankönyvben sokkal részletesebben.

Különbözik ugyanakkor az időbeli terjedelem, ugyanis az ismeretterjesztő kötet külön fejezetet szentel a 16. századi nyelvhasználatnak, a 17. és 18. századot újfrancia korszaknak tekinti, és a 19. század elejétől eljut egészen napjainkig – pontosabban a 20. század közepéig. Ezzel szemben a tankönyvben nincs külön fejezete a reneszánsznak, és megáll a klasszikus nyelvnél, a 17. és 18. századnál. A bevezetőből megtudjuk, hogy miért ilyen részletesen tárgyalja a nyelv történetének korábbi szakaszait, azaz az ófrancia és középfancia nyelvállapotokat. Ennek nagyrészt gyakorlati oka van: egy francia szakos hallgató tanulmányai előrehaladtával és némi szótári segédlettel már meg tud érteni egy klasszikus francia szöveget, sőt akár egy 16. századit is. Viszont egy ófrancia szöveg megértéséhez tudni kell, hogy szinte idegen nyelvként kell értelmeznünk ezt a nyelvállapotot, olyan jelentősek a strukturális különbségek is (nemcsak a szókincsbeliek). Ugyanez indokolja azt is, hogy a kötet megáll a 18. század végénél.

Jelentős különbség továbbá a két könyv között, hogy a francia változatban nincsenek szövegminták. A magyar változatban ugyanis szerepelnek az ófrancia és a középfancia korszakot illusztráló szövegek, többek között a *Strasbourg-i eskü* vagy a *Roland-ének* részletei. Az eredeti szöveg után modern francia változatban, majd magyar, szó szerinti fordításban olvashatjuk őket, egyes elemek részletes magyarázatával, s ez teszi különösen élvezetessé a nagyközönség számára a könyvet.

A francia nyelvű tankönyvben kétféle bibliográfia segíti a hallgatókat: a könyv elején találhatóak a francia nyelv történetét tárgyaló általánosabb munkák, bibliográfiák, folyóiratok és szótárak, az egyes fejezetek végén pedig az adott korszakot részletesebben tárgyaló könyvek és cikkek szerepelnek.

4. Herman József, témavezetőm és mentorom

Végül szeretnék néhány személyes élményt feleleveníteni, amelyekből kiderül, hogy a szorosan vett szakmai támogatás mellett milyen sok segítséget kaptam Herman Józseftől, aki nemcsak témavezetőm, hanem a mentorom is volt, és akire a legnagyobb tisztelettel és hálával emlékezem.

Herman Józsefet az 1970-es évek végén ismertem meg, a már említett kontrasztív nyelvészeti összejövetelek alkalmával, ahová még hallgatóként néhányan meghívást kaptunk. Valamivel később, az 1982-es pécsi kollokviumon figyelt fel a nyelvi változásokat érintő expozémra. Ekkor javasolta, hogy pályázzak tudományos továbbképzési ösztöndíjra. Így lettem aspiránsa 1983-tól. A bevezető tanulmányok és a disszertáció témájának meghatározása mellett betekintheztem egyes tudományszervezési területekre is. 1985-ben Pécsen szervezte az első késői latin kollokviumot (*1er colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Pécs, 2–5 septembre 1985*). Itt asszisztensként, mindenesként vettem részt, megismerkedhettem a szervezői tevékenységen kívül a latin nyelvészet számos nagy alakjával. Ekkoriban a disszertáció olyan stádiumban volt, hogy anyanyelvi beszélők segítségével volt szükségem az adataim ellenőrzéséhez. A kollokviumon részt vevő számos külföldi nyelvész közül a professzor úr bemutatott több újlatin nyelvet anyanyelvként beszélő személyt, méghozzá nemcsak a nagyobb nyelveket beszélőket, hanem például okcitán vagy rétoromán beszélőt is, ami sokat segített a munkámban.

Ami tudományos felkészülésemet és a témavezető igényességét illeti, ugyanabban az időben – már levelező aspiránsként – kerültem a pécsi JPTE alakuló Francia Tanszékére. Az ugyancsak ott tanító és szervező Szépe György úgy találta, nehezen fogom tudni összeegyeztetni új oktatói munkámat a kandidátusi disszertációhoz szükséges tanulással és kutatással, és erre megpróbálta felhívni a témavezetőm figyelmét is, aki erre egyszerűen azt válaszolta: *Sub pondere crescit palma* – ezt tudomásul vettem, és 1990-ben sikerült is megszereznem a kandidátusi címet.

A francia nyelv történetével, illetve a már tárgyalt tankönyvvvel kapcsolatban is van személyes emlékem. Valamikor az 1980-as évek végén Herman József felvetette az ötletet, hogy a *Précis d'histoire* tankönyvet részben aktualizálni kellene, részben pedig időben továbbvezetni, nem megállva a klasszikus francia nyelv koránál. Tehát be kellene építeni a megírása óta született tudományos eredményeket és továbbhaladni, hogy az elemzés valóban eljusson a mai, illetve az akkori „napjainkig”. A saját példányomban megtaláltam az akkor felvetett ötleteket és lábjegyzeteket. Több lépésben terveztük az aktualizálást: egyrészt a 16. századi nyelvállapot önálló fejezetet érdemelve, úgy, mint a magyar változatban, különös tekintettel a helyesírássra. Másrészt fontos lenne a 17–18. századra vonatkozó új eredmények integrálása. A 17. század elejét illetően szóba kerül az egyre mélyülő különbség a beszélt és az írott nyelv között. Ennek tanulmányozásához fontos forrás Héroard doktor naplója XIII. Lajos gyermekkorából,³ vagyis így elérkezhetünk a történeti szociolingvisztikához. Mindez több mint harminc éve került

³ Abban az időben jelent meg egy kötet, amely ráirányította erre a forrásra a figyelmet: Aryes-Bennet (1990).

szóba. Ha a bővítésről ma gondolkodnánk, még sokkal több új fejezetet kellene nyitni, nem annyira a 19., mint inkább a 20. század nyelvi változásairól, és nemcsak a kiejtés és a szókincs újdonságairól, mint inkább a mondattan változásairól, az információstruktúráról mindenekelőtt.

Ott és akkor Herman professzor még azt is elgondolta, hogy a L'Harmattanál lehetne kiadatni. Nagyon megtisztelve éreztem magam, hogy rám gondolt, és nekem javasolta, vessem bele magam az új eredmények feltérképezésébe. Sajnos ma már nem emlékszem, miért nem valósult meg ez a projekt, de most is izgalmas lenne.

Kandidátusi értekezésem témája, a modern szórendi tipológia tanulmányozása az újlatin nyelvekben egyike azoknak a szakterületeknek, amelyeket mentorom jól ismert, és amelyeknek a fejlődését követte annak ellenére, hogy nem végzett rajtuk kutatásokat. Ugyanakkor a szórend kutatása egyébként sem volt idegen tőle, már 1954-ben publikált a korai francia szövegek szórendjéről (Herman 1954). Tehát a szórendi tipológia által kerültünk közel a nyelvtipológia és univerzálékutatás irodalmához. Ami a tipológiát illeti, a professzor úr egyik korai konzultációnk alkalmával adott egy definíciót a nyelvtipológiáról, valahogy így kezdődött: „A tipológia az egyetlen olyan ága a nyelvészetnek, amely...” – és itt azóta is megakadok, nem jegyeztem fel a definíciót, és azóta sem jut eszembe pontosan. Van egy definíció Hjelmslevtől⁴ (1966: 128–129):

„Egy átfogó nyelvi tipológia a legnagyobb és legfontosabb feladata a nyelvészetnek. [...] Végso soron az a feladata, hogy válaszoljon a kérdésre: milyen nyelvi struktúrák lehetségesek, és miért épp ezek a struktúrák lehetségesek, míg mások nem? Ezáltal, sokkal inkább, mint bármely más típusú nyelvészet, közel kerül ahhoz, amit az *emberi nyelv természetének* [kiemelés tőlem] nevezhetnénk [...]. Csak a tipológia által emelkedik a nyelvészet a legáltalánosabb szempontokig, és így válik tudománnyá.”

Herman József definíciója ehhez hasonló, de rövidebb és sokkal frappánsabb volt, és nagyon sajnálom, hogy nem emlékszem rá szó szerint. Mindenesetre a disszertációm és az abban választott irány, a nyelvtipológia segített hozzá, hogy Franciaországban egyetemi oktató lehessenek – ezért, gondolom, nem is szükséges azt részleteznem, milyen fontos volt Herman József szakmai és emberi irányítása nyelvész pályafutásomban.

⁴ Saját fordítás Michel Olsen francia fordítása alapján.

Irodalom

- Ayres-Bennet, Wendy (1990), Variation and change in the pronunciation of French in the seventeenth century. In: Green, John N. – Ayres-Bennett, Wendy (eds), Variation and change in French. Routledge, London. 151–179.
- Fogarasi Miklós (1967), Herman József, A francia nyelv története. Filológiai Közlöny 13: 246–248.
- Herman József (1954), Recherches sur l'ordre des mots dans les plus anciens textes français en prose. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 4: 69–94, 351–382.
- Herman József (1966a), A francia nyelv története. A latin nyelvtől az újlatin nyelvekig. Gondolat, Budapest.
- Herman József (1966b), Précis de phonétique française. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Herman József (1967), Précis d'histoire de la langue française. Tankönyvkiadó, Budapest. [2. kiadás: 1993.]
- Herman József (1976), A francia /E/, /OE/ /O/ archifonémák és a klasszikus fonológia néhány elméleti kérdése. Nyelvtudományi Közlemények 78: 328–337.
- Herman József (1974), Études contrastives sur le français et le hongrois. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- Herman József (1984), Phonétique et phonologie du français contemporain. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hjelmslev, Louis (1966), Le langage. Une introduction. Traduit du danois par Michel Olsen. Minuit, Paris.
- Hutterer Miklós (1986), A germán nyelvek. Gondolat, Budapest.
- Kassai Ilona – Kassai György (1985), Colloque contrastif français–hongrois. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 35: 169–173.
- Lado, Robert (1957), Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers. The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Pálfy Miklós (1986), Herman József, Phonétique et phonologie du français contemporain. Nyelvtudományi Közlemények 88: 386–387.